

NA RASTANKU - SRETAN PUT!

Petak, 13. travnja 1945.

Posljednju sam noć proveo u kući roditelja, jer nisam bio na dužnosti u bitnici. Proteklih dva mjeseca je Zorko bio naš istureni osmatrač, pa je mogao spavati u sobi hotela "Royal". Mjesto je osmatrača bilo u potkrovlju Royaala nakon što je ono prvo u vatrogasnom tornju Gornjeg grada moralo biti napušteno, jer ga je neprijatelj otkrio. To je djelomično bila moja pogreška, jer sam dopustio jednom očevom klijentu da potraži svoju kuću u Tvrđavici kroz moj škarasti dvogled. Možda sam zbog tog nedozvoljenog dopuštenja za posjet i zbog naknadnih učestalih neprijateljskih gađanja tornja, morao biti ukoren i smijenjen s dužnosti osmatrača. Zorko je s te nove osmatračnice mogao vidjeti što se događa na lijevoj obali Drave i iza nasipa u Baranjskoj ravnici.

Nekoliko smo već tjedana imali mira, kako od posjeta oklopljenog bugarskog vlaka, tako i od oštih strijelaca. Potonji su pucali na sve što se kretalo u vidokrugu njihovih zaklona ukopanih u prvi nasip uz lijevu obalu Drave. Bugarski je vlak od Darde prilazio Osijeku i stao na udaljenosti od 5 kilometara. Nakon što je ispalio nekoliko granata, iz svojih 150 mm haubica, na centar grada, ubrzo se je povukao izvan dometa naših topova. Jednog dana sam s jednim topom otišao na obližnji položaj u Donji grad te od tamo pokusno gađao jedan određeni dio pruge prema Dardi. Potom sam strpljivo čekao jedan od tržnih dana kada se vlak približio predviđenom mjestu i onda otvorio topovsku vatru gađajući dio pruge iza vlaka da mu spriječim odstupnicu. Ne znam jesmo li pogodili prugu, no od tada se oklopni vlak više nije vraćao na tržne dane nadomak Osijeku. Zorko je, s nove osmatračnice, vidio oštrog strijelca čim se pokušao približiti poznatim mu puškarnicama u nasipu, pa je odmah upravio vatru topa na to mjesto.

Ujutro u petak nešto poslije 6 sati krenuo sam biciklom od kuće dok se iz daljine čula podmukla grmljavina teškog topništva. To je postala uobičajena jutarnja tutnjava otkako su Nijemci stvorili mostobran kod Donjeg Miholjca prije oko 3 mjeseca. Tamu su izgradili pontonski most, oko 40 km uzvodno od Osijeka, kojega su po pravilu svakoga jutra napadala dva JAK zrakoplova. Nijemci su koristili most samo noću, a ujutro su nastojali skloniti pontone uz obale. Ta je ratna igra trajala izvjesno vrijeme dok nije oboren jedan od JAK-ova iznad osječke željezničke stanice. Napadi na mostobran su od tada nastavljeni teškim topništvom i Staljinovim orguljama. Početkom travnja je ruska armija već daleko napredovala na zapad prošavši kroz Mađarsku te stigla u Austriju (Beč je bio oslobođen 13. travnja).

Ja sam vozeći bicikl s oprezom prelazio križanja s onim ulicama koje su bile usmjerene prema sjeveru tj. prema Dravi. Razlog tome su bila vlastita neugodna iskustava s posrednim ili zalutalim mecima iz toga smjera. Na svim su prilaznim ulicama prema Dravi bili podignuti visoki zidovi od opeka dok su prozori i vrata na kućama bili zagrađeni zakovanim daskama ili vrećama

pijeska. Do kuća se uz Dravu prilazilo kroz podrume iz susjednih kuća gdje su probijeni otvori u protupožarnim zidovima. Na taj su način osobe bile zaklonjene od neposrednog pogleda strijelaca s lijeve obale. Osijek nije bio ugrožavan više od 3 mjeseca od neprijatelja uz desne obalu Drave sve do ušća u Dunav oko 20 km nizvodno istočno. U stvari linija je bojišnice bila lijeva obala od dana kada sam došao u 1. haubičku bitnicu 28. prosinca 1944.

Žustro sam vozio da stignem na vrijeme na jutarnji zbor u 7 sati u zapovjedništvo bitnice. Zapovjedništvo se nalazilo u kući ceste na sjeveru naselja zvanog Šangaj iza željezničkih pruga Osječkog kolodvora. U glavnom sam se iz Krežmine ulice vozio uz kuće u Gundulićevoj ulici do Županijske, te njome dalje na Vinkovačku cestu. U to doba jutro nije bilo mnogo prometa osim neliko seljačkih kola i ljudi. Oprezno sam prešao pruge te nastavio utrtime putem pored vinkovačke pruge uz napuštenu ciglarsku jamu, koja je tada bila žabljak s dosta vode. Nekakav me je čudni osjećaj spopao tog toplog proljetnog jutra približavajući se Šangaju gdje se sve činilo normalnim, bar iz te daljine. Zapovjedništvo je bilo u povećoj kući s ulazom s pogledom na ciglarsku baru. U okolnim zgradama su bili smješteni vojnici te oprema bitnice, a konji su bili raspoređeni u više šupa u naselju ili u stajama bližih salaša uz Vinkovačku cestu. Prvotno je bitnica zauzela položaj baš tu u blizini Šangaja tj. u onom trokutu između pruga za Vrpolje odnosno Vinkovce. Tko god je izabrao taj položaj učinio je pravu uslugu neprijateljskom topništvu, jer su stara ciglana i pruge bile označene na svakoj vojnoj karti.

Negdje sredinom siječnja 1945. neprijateljsko je topništvo počelo gađati pruge pa sam tako zaorao ledinu i prvi puta osjetio žestinu eksplozije granate iz neposredne blizine. Stigavši do topova na položaju naredio sam momčadima da iskopaju jarke i naprave bedeme pred topovima kako sam naučio u Stockerau. Nitko nije htio slušati mene zelembaća tim više što je tlo bilo smrзло. No kada je dan-dva kasnije palo nekoliko granata pred i pored bitnice u staru ciglanu, stvoriše se odnekuda lopate i pijuci. Nije trajalo dugo a jarci, opkopi i zakloni bili su napravljeni po pravilima uključivši mali okrugli bunker s otvorom za dim za časnika u bitnici. U tom sam bunkeru proveo na dužnosti dosta vremena sjedeći pred otvorenim ognjištem koje je strašno dimilo, ali je straži bilo toplije nego li čekati vani na zimi. Tu sam pokušao piti repovaču i kukuružnjaču - oba pića užasno smrde s otrovnim sadržajem metilnog alkohola zbog loše učinjene destilacije. Dim ognjišta, te lošeg duhana pored tih odurnih pića ostala su mu najgoroj uspomeni moje rane vojničke karijere.

Koncem veljače promijenili smo položaj bitnice u znatno bolje skriveni voćnjak tj. povrtnjak nedaleko od "Mačke mame", a nešto podalje desno uz Vinkovačku cestu. Posade su topova i časnici ostali u dotadašnjim nastambama Šangaja, a za konjušare je bilo bolje zbog skrbi za šestdesetak konja što ih je bitnica imala. Broj se konja stalno mijenjao, jer su konjušari nastojali odabrati snažnije konje za šesteroprege topova odnosno za četveroprege streljnih kola. Pored nekoliko jahaćih konja za časnike, bitnica je imala više spregova za teretni plato kola te dobro ušćuvana seljačka kola. Taj povećani broj kola ne bi bio potreban za prijevoz opreme i topnika bitnice, ali naša nije bila samo topnička jedinica. Pored domobrana koji su činili topnički sastav bitnice tu je bila još povećana satnija pješadije ustaške vojnice. Potonji su

se vojnici priključili topnicima u Donjem Miholjcu neposredno prije nego li se je bitnica vratila u Osijek 29. prosinca 1944. Nisam saznao kako je došlo do te fuzije tj. suradnje, ali se je nešto šušalo o tome da u bitnici ima dosta vojnika koji su “dezertirali” kad je Osijek bio napušten tjedan dva prije Božića.

Došavši do zapovjedništva spazio sam u dvorištu susjedne kuće kako stožerni dočasnik Gregl nadzire iznošenje kojekakve opreme u dvorište. Tamo je bilo više hrpa raznovrsnog pješačkog lakog i teškog oružja, bacača, te raznog streljiva i protutenkovskih mina. Gregl je imao svojevrsnu strast skupljati pješačku opremu tako da je u bitnici bilo više teških strojnica, pa i za protuavionsku obranu. Gregl je svaku priliku za skupljanje i upotpunjavanje svoga arsenala pa i druge opreme kao odjeće, obuće i hrane za momčad i konje. Uvijek sam sa strahom pomišljao što bi se dogodilo ako bi jedna granata udarila u to skladište. Gregl se spazivši me, odazva glasno pred svima svojim vojnicima: “Zastavniče, vidi da topnici budu spremni za skori pokret. Danas neće biti jutarnjeg zбора!”

Ja nisam nikako mogao podnijeti tog napuhanog pijevca, koji je uvijek bio dobro odjeven u ustašku uniformu po mjeri i uglađene čizme. Gregl je prema nama dvojici zastavnika, još k tome zelembača, nastojao pokazivati izvjesnu nadređenost, a s nemalim je prezirom promatrao naše jednostavne domobranske odore. Došavši iz Stockeraua još nismo naučili sve zapovijedi na hrvatskom, a naše je osobno naoružanje ovisilo o Greglu. On je kao stožerni dočasnik bio odgovoran za disciplinu, pa tako i za opskrbu ljudstva i konja. Osim zapovjednika bitnice Matijevića, domobranskog satnika, tu je bio još ustaški nadčasnik Vlatko Vlahović, koji se više brinuo za pješački dio momčadi. Pomalo zatečen Greglovim načinom i objavom, skupio sam svu svoju dovitljivost te uzvratio: “Do đavola, o čemu to govoriš, stožerni? Je li to opet jedna od prilika da nama topnicima pokažeš svoj arsenal oružja?”

“Prestani s nadmudrivanjem, zastavniče! U zapovjedništvu te već čeka Zorko!”. Čudan me je strah obuzeo uz predosjećaj neminovnog usuda pa sam razmišljajući gurao bicikl do nedalekog zapovjedništva. Ušao sam u hodnik s namjerom da se odmah javim zapovjedniku, kada me tamo zaustavi Zorko, već na odlasku, rekavši: “Dobro jutro koje čini se nije takovo! Zapovjednik je kod pukovnika Štira u zapovjedništvu Zdruga. Njemački je mostobran uništen. Rusi i Bugari su već napredovali daleko prema zapada lijevom obalom Drave.” Ne malo iznenađen ovim novostima, te Zorkovim poznavanjem tih vojnih podataka, bilo mi je potrebno nekoliko trenutaka dok sam se snašao i upitao: “Što se dešava na istoku?”, misleći pri tome na frontu između Dunava i Save istočnije od Vinkovaca..

Zorko nije niti znao što se događa na toj fronti, pa je glasno mislio rekavši: “Mi ćemo se morati povući iz Osijeka, te ostaviti cijeli Srijem partizanima. Ako to ne učinimo skoro, bit ćemo odsječeni ako neprijatelj pređe Dravu negdje zapadnije od Osijeka kao zimus kod Virovitice. Satnik će se skoro vratiti iz grada, ali sigurno nećemo krenuti iz Osijeka prije poslijepodneva. Najpametnije će biti da pripremiš sve za pokret topova, ali nemoj ništa govoriti o povlačenju. Vlatko se vraća ovamo, a ja idem prvo u hotel po svoje stvari i zatim kući. Vidimo se kasnije!”

Vratio sam se do bicikla, te sam, potiskujući prvotnu tjeskobu i strah, krenuo prvo prema Vinkovačkoj cesti, a onda dalje do skrivenog položaja bitnice. Gledajući prema nedalekom voćnjaku odnosno rasadniku stvarno se nije moglo nazrijeti da su tamo skrivene četiri haubice kalibra 100 mm češke proizvodnje. Sunce je već bilo povisoko, te je pomalo zagrijalo tog lijepog proljetnog prijepodneva. Polja i livade su se zazelenile, a drveće već prolistalo, a neka su stabla propupala, dok je u vrtovima uz kuće bilo proljetnog cvijeća. Skrenuo sam s glavne ceste na put koji je vodio u rasadnik kad iza zaklona istupi pred mene stražar i ne tražeći lozinku upita: "Što se to dešava u gradu? Da li su se Nijemci već počeli povlačiti? Što li će biti s nama, zastavniče?" Stao sam pomalo zatečen pitanjem jednostavnog vojnika upućenih časniku bez ikakvih vojničkih formalnosti, pa sam odgovorio boreći se za dah: "Ne znam ni ja sam što se to dešava! Pazi na posjetioce i odmah javi zapovjedniku straže. Gdje je Virag?"

Virag je bio najstariji domobran u činu starijeg dočasnika koji je u bitnici zapovijedao prvim, od dva topnička voda. Vod se je sastojao od dvije haubice svaka s po pet članova posade i tri jahača šesteroprega. Uz svaki su top bila još jedna četveroprežna kola za streljivo s dva jahača. Ta je kola Gregl dodatno opremio teškim strojnicama s potrebnom posadom. Haubica, top broj 2. brojeći od lijeva na desno u položaju, bila je korištena za usmjeravanje ostalih cijevi. Iz toga se je topa ponajčešće ispaljivala prva granata na predviđeni cilj. Virag je bio najiskusniji topnik u bitnici pa je zato zapovijedao 1. vodom. Većina je topnika bila iz slavonskih sela, a nisu imali pravog bojnog iskustva. Bitnica je bila formirana koncem 1944. preuzevši topnike iz raznih drugih jedinica, koje su navodno bile raspršene po Slavoniji, pa su ih zato podrugljivo nazivali "dezserterima". Satnik je Matijević nastojao što bolje ljudstvom popuniti redove novoformirane bitnice. Dosta je topnika bilo iz okolice Slavonske Požege, odakle je bio i sam zapovjednik. Topnici su se dosta razlikovali po starosti, a na svojim odorama su nosili oznake Hrvatskih Domobrana za razliku od Greglovog pješačkog dodatka bitnici. Potonji se vojnici nisu mnogo razlikovali od topnika osim što su na odorama imali oznake ustaške vojnice kao i sam Gregl koji je "svoje" vojnike nastojao što bolje odjenuti i naoružati.

Viraga sam našao u blizini štaglja, pored kojega je bila naša kuhinja, pri doručku s većinom topnika. Njima je već bilo dojavljeno, da neće biti jutarnjeg zbora kod zapovjedništva kojemu su morali prisustvovati samo topovođe i zapovjednici vodova. Nakon što mi je ponuđena limena šalica s toplom «erzac» kavom i komad svježeg kruha (naši pekari su znali praviti dobar bijeli kruh), Virag me je upitao kakove im donosim zapovijedi. "Stari moj, ja zbilja ne znam što se dešava", rekoh potihim glasom, a onda sam nastavio glasnije: "Ja osobno nemam nikakvih zapovijedi osim posrednog uputstva, da bitnica mora biti spremna za pokret u očekivanju skorih zapovijedi. Složite i utovarite svo streljivo u kola te svu ostalu opremu kao i sve što nam može biti od koristi na putu. Konjušari neka napoje i nahrane konje, pripreme spregove, te opremu jer očekujemo zapovijed za pokret od sada na dalje."

Virag je točno razumio što sam imao na umu, pa reče glasno da svi čuju: "Razumio sam zapovijed, zastavniče. Odmah ćemo pristupiti pripremama za pokret. Nastojte, zastavniče, da dobijemo još nekoliko kola, jer će nam biti potrebna da utovarimo streljivo i oružje koje neće stati u lafete." Pomislih, Virag ima pravo, bitnica je brojala više od 200 vojnika dok bi manje od polovice bilo dovoljno da posluži haubice i zaprege. Većina je vojnika, koji nisu bili topnici, pripadalo ustaškoj vojsci, a bili su dobro oboružani lakim i težim pješačkim oružjem. Za njih je bilo potrebno naći više kola, jer se nisu baš dobro podnosili s topnicima. Zapovjednik nam je pokušao objasniti kako je pješačka zaštita potrebna i neophodna za zaštitu bitnice od mogućih napada partizana ili zrakoplova.

U proteklih se je tri mjeseca nakupilo puno novog oružja, streljiva i druge opreme i to od kada su njemački transporti počeli stizati u osječku željezničku stanicu. Za Gregla, pa i mnoge vojnike, bilo je to neodoljivo iskušenje ne pogledati što se nalazi u vagonima ostavljenim u noći na otvorenoj pruzi ispred Šangaja. Pored najobičnijih provala i krađa iz tih vagona, bilo je tu i posve normalne "izmjene dobara" između njemačkih i hrvatskih vojnika. Tko god je bio uhvaćen u provali ili s ukradenim stvarima bio bi oštro kažnjavao, a kazna izvršena na vrlo drastičan način, što je bio zadatak stožernog dočasnika Gregla. On je uglavnom vodio sve te akcije pregleda vagona, a potom je vršio raspodjelu organiziranih dobara ubirući odgovarajući tribut za sebe.

Jednom je tako njemačka vojna policija uhitila trojicu naših najboljih "dobavljača" te ih privela u zapovjedništvo. Satnik je bio naizgled iznenađen događajem, te je dosudio drakonske kazne pozvavši Gregla da izvrši osudu. Trojica su optuženih odvedeni u šupu iza kuće gdje se odmah pristupilo izvršenju kazne. Uskoro se iz šupe čulo nešto nalik na zvižduk biča, a potom bolno jecanje i višeglasno jadikovanje. Nešto je kasnije Gregl izašao iz šupe držeći u ruci trojezični bič s čijih je metalnih vrhova kapalo nešto kao krv. Njemački su vojnici bili zaprepašteni tim surovim srednjovjekovnim kažnjavanjem, te su odustali od daljnjih mjera protiv nesretnika te napustili zapovjedništvo. Nešto su kasnije iz šupe izašla sva trojica izgledajući svakako bolje nego bi se to moglo očekivati nakon bičevanja trozubnim bičem.

Ja sam se slučajno našao tamo i sa zanimanjem čekao Greglovo objašnjenje o krvavom biču: "Oh, jutros smo zaklali prasca pa ćemo imati izvrstan ručak!" Gregl mi je dao njemački vojnički "08" pištolj iz svog arsenala u zamjenu za nekoliko kutija cigareta. Tada nisam smatrao potrebnim da ispitujem porijeklo toga pištolja, ali kasnije mi je postalo mnogo toga jasnije. Konjušari su bili u bitnici najuspješniji u posjetima njemačkim vagonima, pa su tako i naši konji dobivali dovoljno zobi dok su skoro nove, orme podsjećale na one što smo ih imali u Stockerau. Većina konjušara su bili Cigani koji su znali kako i kada treba zamijeniti konje, nastojeći da topovske sprege budu što jače, a ostali konji u dobrom stanju. Na sličan je način skupljen veći broj plato-kola, te nekoliko čvršćih seljačkih kola.

Gregl mi nije bio nimalo simpatičan, ali sam cijenio njegovu brigu da svoje vojnike što bolje opremi i opskrbi oružjem, pa tako i nas zastavnike još

zelembaće. Ja sam se radovao svom njemačkom pištolju "08" kojim sam uspješno gađao štakore koji su se muvali oko topova gdje je bilo uvijek otpadaka hrane. Mnogi je štakor tako platio životom u sadašnjem položaju bitnice gdje sam provodio mnoge dokone sate. Sada sam se, a nedaleko od položaja topova, obratio topovođama, koji su bili po činu vodnici, te se okupili oko Viraga i mene: "Tko vam je rekao da ćemo napustiti Osijek?" Moje pitanje očito nije zvučalo uvjerljivo, pa su oni skoro jednoglasno uzvratili: "Uistinu, zastavniče, mi bismo htjeli znati hoćemo li prolaziti kroz naša sela. Znate, tamo nas čekaju naše porodice da nam se pridruže na putu za Zagreb."

Ne misleći previše o njihovom upitu odgovorih na prečac: "Znam ja da je većina vas iz sela sjeverne Slavonije, ali ne možete očekivati da ćemo se kretati uz Dravu na zapad. Rusi i Bugari su već uništili njemački mostobran kod Donjeg Miholjca." Zastao sam pomislivši da je bolje zavezati gubicu i ne izbrbljati nešto neobjavljeno. Odmah se zatim oglasi dočasnik Miro pitajući: "Zastavniče, hoćemo li možda prolaziti kroz Slavonsku Požegu?", a to me nije začudilo, jer i on bio iz toga kraja kao i podosta topnika. Miro je bio zapovjednik drugog topničkog voda s topova broj 3. i 4. Više nisam smio dozvoliti tu igru pitanja i odgovora, tim više što je prilazilo sve više topnika, pa sam se obratio glasno i odlučno: "Prestanite sa svim tim naklapanjima. Svi na svoja mjesta i izvršite svoje dužnosti kako je zapovjeđeno!"

Pozdravivši se s Mirom i Viragom odlučio sam se odmah vratiti u zapovjedništvo. Virag je primijetio moju nedoumicu i nemir, pa reče umirujućim glasom: "Zastavniče, spremite svoje stvari, pa ću ih utovariti u moja kola. Imam dobru spregu za njih pa ne brini. Ovdje će sve biti pripremljeno za pokret kada dođe vrijeme za to." Viragov sam prijedlog odmah prihvatio i bio mu zahvalan što me je izvukao iz te neugodne situacije. Ja stvarno nisam znao što treba zapovjediti da bi bitnica bila spremna za pokret, te koliko za to treba vremena. Sjeo sam na bicikl, a na putu k zapovjedništvu spopao me je odjednom u trbušnoj šupljini, neki neodređeni osjećaj. Je li to bio iskonski strah pred neizvjesnosti?

U zapovjedništvu sam našao nadčasnika Vlatka koji se je upravo vratio s osmatračnice. Vlatko je bio oko dvije godine stariji od nas dvojice zastavnika, ali je već nosio najnovije oznake Hrvatskih oružanih snaga na svojoj odori ustaške vojnice. Mi nismo imali s Vlatkom neki prisniji odnos, možda i zbog toga što nije bio topnik nego je zapovijedao Greglovom pješačkom satnijom. Od početka godine 1945. odredbom MINORS-a je zapovjedništvo postalo zajedničko za pripadnike svih jedinica ustaške vojnice i hrvatskih domobrana. Domobrani su trebali promijeniti oznake hrvatskoga grba na kapama i reverima s oznakama ustaškog "U" s gorućom bombom. Ja nisam namjeravao promijeniti domobranske oznake, pa niti ostali topnici, bar tako dugo dok nam to zapovjednik izrekom ne naredi. Mi se, topnici, nismo mnogo razlikovali po odorama od Greglovih pješaka, osim nekolicine njemu bližih, jer su bolje odjenuti. Domobrani bi sigurno nevoljko pristali na izvršenje odredbe o zajedničkim oznakama čemu je doprinijelo opće pomanjkanje u opskrbi svim i svačim u četvrtoj godini rata.

Vlatko je stanovao u kući zapovjedništva, pa je već počeo spremati predmete, vojne karte i druge stvari koje su se tamo nalazile. U dvorištu su spaljivali nepotrebne papire i dokumente, a pristigla su i prva kola na koja su počeli utovariti dio Greglovog skladišta. Vlatko me je uputio svojih osobnih stvari, te da ih donesem ovamo, gdje će se utovariti sa svim ostalim časničkim potrepštinama. Još sam, tamo negdje u siječnju, bio smješten u maloj kući na zapadnoj strani Šangaja i to neposredno uz Vinkovačku prugu. Ulaz u kuću je bio udaljen samo oko 100 m od prvoga položaja bitnice. U toj je maloj sobi bio krevet sa slamaricom, ormarić i stolica uz prozor prema sićušnom dvorištu.

U kući je stanovala starija žena koja je poznavala oca kao odvjetnika, pa je naš odnos postao nešto ljubazniji. Moj je otac teškom mukom održavao svoju odvjetničku pisarnu sve vrijeme rata, jer nije bio suglasan s postojećim režimom pa je zbog toga često dolazio u teške i vrlo neugodne situacije. Moja mi je slučajna stanodavka katkada pripremala doručak od namirnica koje sam joj donosio, da bih joj se na taj način nekako ispričao za neugodnosti zbog svog prisilnog smještaja. Današ me nije dočekala s doručkom već me je promatrala vrlo zabrinuta lica. Čim sam stupio u sobičak, spazio sam da na krevetu više nema slamarice i da je sva moja posteljina uredno složena na stolici. Vrativši se u predsoblje obratio sam se ženi rekavši potihom: "U gradu kolaju vijesti da je neprijatelj probio našu frontu pa ćemo se povući iz Osijeka tijekom dana. Izgleda da su Vukovar već osvojili partizani."

Nikada se ne zna na koji se tajanstveni brzi način prenose vijesti, a pogotovo loše vijesti. Za staru je ženu to bila vrlo loša vijest na koju je, čini se, već bila pripremljena potvrdivši moju izjavu, pa je odmah dodala: "Čula sam ja već za to! Zato sam uklonila svu posteljinu ustranu, da imate mjesta kod pakiranja svojih stvari.. Molim vas, odnesite sve što je vaše, a pogotovo sve što je vojničko i oružje. Ne želim imati neprilika kada dođu partizani amo. Dosta je to što sam vas morala uzeti na stan." S tim me je riječima stara žena ostavila samoga da počnem, konačno, spremati svoje stvari. Izvadio sam iz ormarića mali kofer i naprtnjaču koju mi je otac dao na odlasku u vojsku u listopadu 1943. Očeva je naprtnjača bila povelika, čak i za mene, iako sam poprilično ojačao služeći u topništvu. Bio sam oko 180 cm visok i barem 92 kg, djelomično i zbog dobre kućne hrane. Najviše sam u snazi, što sam dokazao topnicima kada je trebalo okrenuti ili pokrenuti haubicu. Češka je haubica bila nešto lakša od LFH (Leichte Feldhaubitze) s kojima smo vježbali u Stockerau.

Ponovo sam morao spremati svoje stvari u ta dva komada prtljage, koja će me pratiti kamogod me nanese put. Kamo li će nas voditi naš put? U svakom slučaju, moram spremati civilno odijelo, možda baš ono koje sam imao na sebi kada smo krenuli u Stockerau iako će uskoro biti ljeto. Uz svoju vojničku odjeću ponijet ću svoje jahaće hlače (poklon ujaka iz Beča) i vlastite čizme. Taj je par čizama bio moj prvi po mjeri napravljeni par čizama kod osječkog postolara, koji je bio očev klijent, pa si je dao mnogo truda oko izrade. Unutrašnja je koža bila mekana teleća, dok je vanjska strana bila napravljena od nešto čvršće, vjerojatno juneće, kože. Čvrsti kožnati đonovi i solidna izrada učinila je čizme potpuno nepropusnima za vodu, a ipak dovoljno podatnima pri hodu i jahanju. Ponijet ću plavi šinjel koji je bio jedini bolji dio odore što smo dobili zimom u Zagrebu. Šinjel je bio dobro podstavljen i vrlo topao, jer je

bio proizveden za vojnike na ruskoj fronti koja više nije postojala. Odlučio sam ponijeti prekrasni pokrivač od kašmirske vune, što mi ga je majka dala da se zimi umotam na položaju. Pokrivač je prilično izgubio na svojoj ljepoti, ali je bio lagan, pa bi ipak mogao dobro poslužiti unatoč nadolazećem toplijem dijelu godine.

Uspio sam nekako sve stvari složiti u kovčeg i naprtnjaču, ostale sam, nepotrebnije, predmete potrpao u kutiju, dok sam od plahte napravio svežanj u koji je stao vuneni pokrivač i druge stvari. Potonje sam stvari htio ostaviti kod kuće nadajući se da će mi se još pružiti prilika da se oprostim od roditelja. Obukao sam jahaće hlače i čizme, te zadjenuo pištolj za pojas, ovjesio laku strojnicu oko vrata i s naprtnjačom na leđima krenuo prema zapovjedništvu. Oprostio sam se od svoje privremene domaćice, koja me je sa čuđenjem gledala kako sam se natovarao svim i svačim. Uspio sam nekako ostatak prtljage smjestiti na bicikl, te s naprtnjačom ovješenu na leđima i oružjem obješenim oko vrata oprezno gurao bicikl natrag. Stigao sam, bez zastajkivanja, do zapovjedništva, ali sam se uznojio pri tom kratkom hodu od samo stotinjak metara. Teško dišući došao sam do ulaza gdje mi ususret dođe Vlatko te, spazivši me, reče: "Izgledaš vrlo dotjeran, ali ne možeš ići tako na ples. Dobro je da si spremio svoje stvari pa ih natovari na satnikova kola koja će te odvesti do bitnice. Čekaj tamo i provjeri da je bitnica spremna za pokret čim dobijete zapovijed."

Ogledavši se malo spazio sam satnikova dvoprežna kola među drugima na koja su vojnici utovarili oružje, streljivo, te ostale razne potrepštine. U zapovjedništvu je posvuda vrvilo od vojnika pa sam jedva uspio nasamo načas upitati: "Vlatko, što se to događa? Krećemo li uskoro?" Vlatko je nestrpljivo nadgledao spremanje i utovar predmeta zapovjedništva, te svojih stvari pa onako više usput odgovori: "Jedino što ja znam, jest da su Nijemci napustili svoj mostobran kod Miholjca. Fronta se sada proteže uzvodno Dravom, ali sam čuo da je probijena bojišnica u Srijemu. Kod Vukovara se sada vode borbe. To je sve što znam za sada ..." Rekavši to Vlatko ode svojim poslom tako da nije mogao čuti da sam ga upitao: "Nadam se da ću imati vremena oprostiti se od roditelja i ..." Ostao sam samcat u svoj toj gužvi oko mene, te sam odjednom postao svjestan, da se događa nešto osobito o čemu nemam nikakvoga iskustva niti poimanja.

S čudnim osjećajem u želucu (možda bi bilo dobro nešto pojesti dok se još može) vratio sam se do bicikla i odgurao ga do zapovjednikovih kola. Ta su kola očito služila ovome tko je išao u lov, a imala su četiri udobna sjedala i straga dovoljno prostora za prtljagu. Kola su stajala malo podalje natovarena satnikovim stvarima, no uz pomoć kočijaša uspio sam natovariti svoje stvari i bicikl, pa smo krenuli do položaja bitnice. Tamo je Virag učinio mnogo toga od mog prvotnog posjeta prije 2 sata. Svi su topovski lafeti bili spremni s utovarenim najnužnijim streljivom. Pored normalnih granata tu su još i dva sanduka sa šrapnel-granatama. Ostalo je streljivo bilo utovareno u prateće lafete, pa tako i teške strojnice Greglovih vojnika. Podalje su stajala plato-kola s pješačkom opremom, ostatkom streljiva i oružja, te nekoliko osamdesetmilimetarskih bacača mina. Topnici su već natovarili svoje osobne stvari na petora seljačka kola od kojih je jedna Virag namijenio

zapovjednicima topničkih vodova na koja su bile smještene i moje stvari. U kolima za Zorka bili su smješteni škarasti dvogledi, sprave za premjer, telefoni i druga sredstva dojave uz kolute telefonske žice. Konji su još bili u štalama gdje su marljivo žvakali zrno i slamu, dok je na njima bila sprega bez naglavka. Jahači konji časnika i dočasnika još nisu bili osedlani. Konjušari su mnogo učinili da svi konji budu u vrlo dobrom stanju - što nije bilo ništa čudno jer je većina njih bila iz sela između Pitomače i Đurđevca nastanjenih Ciganima.

Zapovjednik nije nikada dozvolio ophodnjama njemačke vojne policije da priđu blizu ili čak uđu u štale gdje je bilo smješteno oko 80 konja. Konji nikada nisu bili svi u jednoj štali, nego raštrkani po Šangaju i obližnjim salašima. Tako bi Nijemcima bilo teško pronaći konja koji je noću nestao iz jednog od njihovih vagona. Zapovjednik je jahao uočljivu, čvrstu, crnu kobilu, a dva su konja upregnuta u njegova kola bila također snažna i vatrena. Ja sam se veselio, kada su mi dodijelili sivo-točkastog konja Zelenka koji nije bio pravi jahači konj, ali se dao osedlati bez mnogo protivljenja a bio je dobroćudne naravi i otporan na radu. Ja sam se zaljubio u tog konja, jer je to bio moj prvi "vlastiti" konj. Prije rata sam često jahao na šarenom poniju Golomb, na pustari naših prijatelja u Karancu, ali je tamo sada bio neprijatelj. Ne vjerujem da je obitelj Rosenberg sada tamo, jer su vjerojatno odvedeni u koncentracioni logor zbog toga što su Židovi. Golomba sigurno više neću jahati, ali zato sam Zelenka jahao po livadama uz Vinkovačku cestu koliko je za to bilo vremena.

Vrativši se iz svojih misli u stvarnost, osjetio sam iznenada pravu glad koja je sigurno bila potaknuta mirisima koji su dolazili iz kuhinje. Virag me je pozvao da im se pridružim pri ručku, pa sam s uživanjem umakao svježe pečeni kruh u gustu juhu od svinjetine i krumpira. Je li to posljednje jelo osuđenih na smrt? Dok smo jeli naklapalo se o svemu i svačemu, pa tako i o tome u kojem ćemo se smjeru povlačiti: na jug ili na zapad. Daleka topovska grmljavina s već napuštenog njemačkog mostobrana je prestala, a danas nije bilo niti nadlijetanja para JAK-ova. Nakon što su Nijemci oborili jedan JAK kod osječke stanice bilo je nekoliko dana mira, dok nisu opet počeli letjeti u paru, skoro svakoga dana, napadajući mostobran danju. Nad Osijekom se nisu više pojavljivali, jer im je tu protuzračna obrana bila previše opasna. Uz jelo se pojavilo vino i rakija, pa sam odmah zabranio svako prekomjerno uživanje alkohola zbog skorog pokreta.

U mislima sam bio kod roditelja i u sebi se pitao, hoću li ih moći vidjeti prije odlaska. Ne bi li se možda tada pružila kakva prilika da se negdje sakrijem i na taj način pokušam preživjeti dolazeće dana meteža i opasnosti? U svom si maštanju nisam nikako predstaviti mogao ništa što bi mi dalo bar neki tračak nade u strahu koji je nagovijestao samo zlo, opasnosti i smrt. Kako će izgledati umiranje? Hoću li znati kada je za mene došao tren smrti? Hoću li biti ranjen te pri svijesti morati čekati na smrt ili će se sve zbiti u tili čas u nekoj eksploziji? Zorkov me je iznenadni dolazak na položaj prekinuo u tmurnim razmatranjima i stvarnost je krenula svojim neizbježnim tijekom. Bilo je već rano poslije podne, a meni se učinilo da je vrijeme od jutra proteklo vrlo brzo.

Zorko je već stigao sa svojim stvarima, koje je ponio od kuće, pa ih je odmah dao natovariti na kola za dojavnike. Dok su dočasnici ispitivali Zorka o svemu i svačemu, ja sam ga pozorno promatrao u njegovoj odori. On je na sebe navukao sve najbolje dijelove odore, što ih je uspio skupiti uz djelomičnu Greglovu pomoć, pa mi se učinio ornim za predstojeće događaje. Ustvari, ja sam od Zorka očekivao, da se neće više vratiti u bitnicu te da će se negdje sakriti u Osijeku. On je bio nešto stariji od mene i sigurno bolje obaviješten o svim događajima, tim više što sam od njega saznao da ima veze s partizanima. On je to meni nasamo ispričao za vrijeme hodanja od Vinkovaca za Osijek 23. prosinca prošle godine, a nakon što sam mu se obratio za savjet zbog neuspjelog kontakta u Vinkovcima.

Zorko je izgledao umorno i uznemireno rekavši: "Jest, bio sam doma i oprostio se od majke i sestre. Bog dragi zna jedini hoćemo li se ikada vratiti svojim domovima." Povukavši me malo u stranu nastavi: "Kada sam se vratio u Royal tamo više nije bilo Vlatka, a telefonska je veza bila već prekinuta. Spremio sam sav vojni pribor, a potom krenuo do zapovjedništva Zdruga na Gajevom trgu po daljnje zapovijedi. Tamo sam brzo pronašao Matijevića usplahirenog i rumena lica." Zastavši malo nastavio je: "Satnik mi je odobrio da idem kući oprostiti se od svojih, a onda da dođem ovamo sa svojim stvarima. Bitnica će krenuti iz Osijeka negdje u kasno poslijepodne. Satnik zahtijeva da dođeš po njega njegovim kolima s kojima sam stigao ovamo. Znaš kako se on voli praviti jako važnim, a posebno u takvim situacijama." To što je bila prekinuta telefonska veza s osmatračnicom, bio je siguran znak da će uskoro krenuti na put cijela bitnica.

Nije bilo potrebno da mi Zorko ponovi zapovijed satnika. Dao sam odmah natovariti na kola bicikl, poveću kutiju i svežanj sa stvarima, koje nisam htio ponijeti sa sobom, te krenuo žurno natrag u grad Vinkovačkom i Županijskom u Desatičinu ulicu do Gajevog trga. Konji su lagano kasali i skoro sam zadrijemao da nije bilo drndanja po žutim opekama popločenih ulica. Prometa je bilo malo prema gradu, ali iz grada ga je bilo daleko više. Nisam se brinuo zbog strijelaca s onu stranu Drave, jer sam u mislima bio kod kuće. Zapovjedništvo Zdruga je bilo u staroj vojarni građenoj miješanom crvenom i žutom opekom duž cijele istočne strane Gajevog trga s kaldrmom od povećih oblutaka. Na trgu su se održavali sajmovi, razni mimohodi, a katkada je tu bio postavljen šator cirkusa. Nikada, kao dijete, nisam volio taj trg djelomično zbog te kaldrme, po kojoj se nije moglo igrati ili trčati a da se ozlijediš. Iz obližnje se vojarne uvijek širio miris komisa, onaj tipični kiseli miris znoja i nepranih ljudskih tijela uz smrad smeća i blata među oblucima.

Ušavši kroz glavni ulaz u prostrano dvorište vojarne spazio sam nedaleko zapovjednika te uputio kočijaša k njemu. "Gdje si ti tako dugo? Zašto ti je trebalo tako dugo? Je li bitnica spremna za pokret? Podnesi prijavu!", skoro vičući dočekao me je satnik. Požurio sam izvijestivši zapovjednika da je bitnica skoro spremna za pokret. "Što to znači skoro? Kao časnik trebao bi znati kako se podnosi suvisli izvještaj sa činjenicama. Što je to natovareno u mojim kolima?" Mora da sam izgledao jako prestrašen i u teškoj nedoumici, kako da objasnim da su to moje stvari koje bih želio odnijeti kući i oprostite se od svojih. Satnik me povuče malo u stranu, bojeći se da bih možda napravio

kakvu glupost u prepunom dvorištu, pa reče: “Smiri se i nemoj ni pomisliti ne izvršiti svoje dužnosti. Prošlo je vrijeme za bedaste isprike. Idi kući i oprosti se od svojih. Vрати se ovamo u vojarnu prije 5 sati.”

Pozdravio sam satnika, skinuo bicikl i svežnjeve s kola, te napustio vojarnu. Satnikova se primjedba o bedastim isprikama odnosila na naše nejavljanje na dužnost, kada smo stigli u Osijek uoči Badnjaka. Franjin je otac bio susjed pukovnika Štira (zapravo se pisao "Stier"), zapovjednika 1. ustaškog zdruга, pa je s veseljem javio dolazak svoga mlađeg sina u Osijek. Jasno, nije prošlo dugo a Štir je tražio da se Franjo njemu osobno javi na dužnost u zapovjedništvu Zdruga, pa je tako bio dodijeljen drugoj jedinici. Zorko i ja smo se tek 29. prosinca 1944. javili na dužnost u 1. bitnicu zdruga kada je upravo stizala na kolodvor slavonsko-podravske željeznice. Sada nije više bilo potrebno o tome mnogo razmišljati, pa sam oprezno balansirajući vozio preko Poštanske ulice, pored parka do Krežmine ulice. Nisam pazio na to hoće li me vidjeti koji strijelac preko Drave, vjerujući u zaštitu od prolisalog drveća u Tomislavovom perivoju i Nodilovom parku. Ušavši u Krežminu ulicu odlučio sam prvo svratiti k Dr. Milanu Bedeniću u Dom zdravlja. Stric Milan, kako sam ga ja zvao, je bio moj kum na krizmi, te dobar prijatelj naše obitelji. Kao student Milan je bio Adlerov učenik, a mene je poučavao i pomagao da svladam nagomilane mladenačke osjećaje o svojoj manjoj vrijednosti i nesamostalnosti. On je na mene uvijek ostavljao duboki dojam i davao mi podršku, pa sam smatrao da se trebam prvo njemu obratiti tražeći podršku i savjet u toj, za mene, vrlo kritičnoj situaciji .

U Domu je bilo malo ljudi koji su čekali pred raznim ambulancama, pa sam se uputio ravno na treći kat do sobe gdje je sjedila Milanova bolničarka. Sestra me je odmah prepoznala, jer sam s cijelim razredom ovamo češće dolazio na preglede, te odmah reče: “Doktor je unutra. Možeš odmah ući. Znaš, mnogi su već otišli kućama i ja ću skoro. Hoćeš li se ti povući s vojskom iz Osijeka?” Nije čekala moj odgovor već se posvetila spremanju svojih stvari u namjeri da što brže napusti Dom. Ja sam se uputio prema vratima, pokucao i ušao u sobu ne čekajući poziv iznutra. U sobi sam našao strica kako sprema razne papire i omote koji su posvuda ležali na stolu, policama i čak na podu. Ugledavši me reče kao iz topa: “Dobro da si sada došao! Ja ću skoro krenuti kući čim napravim malo reda ovdje među svim tim papirima. Jesi li već bio kod kuće? Što ti je rekao otac? Kada kreće zdrug na put?”

U prvi čas sam bio iznenađen bujicom pitanja na koja nisam mogao odgovoriti. Ja sam došao stricu pitati ga za savjet i pomoć, a on mene preplavljuje pitanjima. Milan je služio u austrijskoj vojsci u I. svjetskom ratu kao topnik na talijanskim frontama i tamo sudjelovao u više ofenziva. Uvijek sam se divio njegovoj kolekciji projektila, te raznih šrapnela i pepeljara napravljenih od granata iz tog rata. Milan mi je često pričao kako se topništvo ponajčešće nalazilo podalje od bojišnice, pa su tako imali manje ranjenika i poginulih. Možda je Milan utjecao na to što sam i ja postao topnik, ali očito u posve drugačijem ratu. Sjeo sam na stolicu, nasuprot stričevu stolu, znojeći se u teškoj odori i pod dojmom tjesnoće sobe čiji su prozori bili zatvoreni. Osjetio sam da me izdaju snage, pa sam zamolio strica čašu vode koju sam popio na dušak. Milan je krenuo prvo pomno zatvoriti vatirana vrata, a vrativši

se do stola upitao me je umirujućim glasom, koji mi je bio poznat iz naših prijašnjih mnogih razgovora: "Dakle, ti si odlučio krenuti s vojskom prema zapadu?"

"Imam li ja tu u opće neki izbor? Ja ne bih pošao s bitnicom, kada bih se mogao sakriti, a da pri tome ne ugrozim niti roditelje niti bilo koga drugoga. Možeš li mi TI pomoći?" Milan me je poduže gledao kroz naočale, te onda nastavi: "Sakriti te ovdje negdje? To je nemoguće! Ustaše traže da svi liječnici krenu s hrvatskom vojskom, ali ja ću ostati ovdje i čekat ću radije partizane. Nijemci su izgubili ovaj rat što i ti dobro znaš, kao i ja. Ti se ne trebaš više boriti za njih, ali ja ne znam kako da ti pomognem!"

Moje je srce skoro prestalo kucati, pa mi se činilo da sam malu vječnost skupljao volju da nešto kažem: " Oh, stric Milane, kuda da ja idem odavde? Ja ne želim učiniti išta što bi produžilo taj rat, sva stradanja i strahovanja proživljena u posljednje četiri godine. Ja sada moram otići nekamo gdje mogu živjeti, pa makar u nekom drugom društvenom sistemu. Ja trebam TVOJU pomoć SADA! Imaš li kakve veze s partizanima ili znaš nekoga tko ih ima ili s njima simpatizira? Možda netko od tvojih pacijenata?"

Stric Milan mi se učinio iznenadno ostarjelim². Čelava mu se glava nešto naborala, a prosjedi brkovi objesili. U njegovim se tužnim očima pojavio umor i učinilo mi se da mu je suza potekla niz obraz. U sebi sam se molio da me sada ne napusti bez savjeta i podrške. Milan je prozborio tihim glasom: "Dragi moj sinko, ja ti NE MOGU pomoći! Beskrajno mi je žao. Ja ni sam ne znam što činiti sa suprugom i samim sobom. Kamo se skriti da preživimo tih nekoliko strašnih dana?" Malo je zastao, pa mi je onda izvadio iz ladice svilenu maramicu tamno crvene boje, koja se nosi u zapučku, te pružajući je meni nastavi: "To je sve što ti mogu dati za put. Uzmi, možda će ti poslužiti ako je pokažeš Crvenima." Oh, moj Bože, stric mi Milan savjetuje da od maramice načinim petokraku zvijezdu, pa da je pričvrstim kao kokardu ako sretnem partizane. Pa to je apsurdno i nestvarno do nebesa!

Ostao sam zapanjen tom idejom pogotovo zbog jalovosti i nestvarnosti takvog pokušaja. Uvidjevši da od Milana neću dobiti nikakvu pomoć, a pogotovo nekakav koristan savjet, naglo sam ustao, pa sam, zahvalivši se stricu na crvenoj maramici, izišao iz sobe uz površni pozdrav. U tom posljednjem susretu s Milanom ustajući od stola učinio mi se skrhanim i izgubljenim čovjekom. To nije bila više ona osoba u koju sam godinama imao puno povjerenje i usrdno slušao njegove savjete. Vrativši se na ulicu, sretan što je bicikl još tamo sa svim svežnjima, krenuo sam doma bijesan i nesretan zbog ovog neuspjelog posjeta. Samo tridesetak metara preda mnom spazio sam njemačke vojnike kako se užurbano kreću ispred susjedne kuće. Ta je kuća pripadala obitelji Šmukler, ali su oni svi davno otišli iz Osijeka, a kuća je bila konfiscirana od Nijemaca. Do sada je u njoj stanovao njemački general zapovjednik područja.

2

Sjetio sam se njemačkog časnika veterinarara Dr. Kerna kojemu je bilo dodijeljeno da kod nas stanuje. Roditelji su to morali prihvatiti, ali je s vremenom Dr. Kern stekao povjerenje moga oca i živio u skladu u našoj kući. Kern je bio Volksdeutscher ili "Donau švaba", (kako smo ih mi zvali), pa je u jesen 1944. morao krenuti iz Srijemske Mitrovice sa SS jedinicom liječiti im konje. Kern nije volio tu uniformu što je jasno dao na znanje ocu, a usput ispričao sve što Nijemci misle o odvjetniku Dr. Špringeru te da sumnjaju u njegovu lojalnost prema nacističkom režimu. Očev je oprez bio na mjestu i zbog toga što je slušao vijesti BBC-a ili Radio Beromünster na svom velikom Telefunken radiju. Taj je radio također bio "uškopljen" presijecanjem žice za kratki val, a na kartonskoj poleđini je bio pečat tako da se ne može otvoriti kutija radija. U potaji se je moglo s malo spretnosti premostiti taj prekid ulaganjem druge žice kroz jedan od otvora na poleđini ne dirajući pečat. Moj je otac redovito obavještavao Dr. Kerna o vijestima s bojišnica diljem Evrope, dok ga je veterinar za uzvrat obavještavao o novostima iz njemačke komandature, te pazio da se obitelji ništa ne dogodi, bar s njemačke strane. Katkada je donio roditeljima komad svježeg mesa, pa im je bio česti gost. Dr. Kern je napustio Osijek prije par dana, a u kući su ostali roditelji i moja, 3 godine mlađa, sestra.

Otvorio sam ulazna vrata i dok sam ugurao bicikl doleti odnekuda Pegica, naša crna kujica doberman pasmine, veselo lajući i skakućući oko mene. Naslonio sam bicikl na zid ulaznog stubišta i dok sam zatvorio vrata pas je već nestao u vrtu oko kuće. Pegica nije voljela uniforme, bilo koje vrste, pa je oštro lajala i režala na svakog uniformiranog došljaka. Na miris moje uniforme se očito navikla nakon što sam protekla četiri mjeseca dolazio kući. Skinuo sam svežnjeve i uputio se oko kuće, kroz otvorena vrtna vrata i spazio mamu kako silazi niz kuhinjske stepenice. "Oh, konačno da si to TI! Čekamo te cijeli dan da se vratiš doma. Uzalud smo te pokušavali te dozvati kod bitnice. Uđi! Moraš li ići s NJIMA?" Majka je bila ranih četrdesetih godina, niskoga rasta i ponešto punašna unatoč svemu što je doživjela od kada su joj odveli roditelje 1943., te prošla mnogo teškoća tijekom rata.

"Mama, imam vrlo malo vremena. Je li tata kod kuće?" Kao svaki mladi muškarac i ja sam imao malo razumijevanja za majčinske osjećaje prema djetetu, a pogotovo u ovako opasnim životnim situacijama. "Da, on te čeka već satima. Pogotovo otkada su bili neki vojnici i pitali gdje si." - "Tko je bio ovdje i pitao za mene?", upitao sam unoseći sve svežnjeve u kuću. U dnevnoj sam sobi naišao na oca vrlo zabrinuta lica, pa me je kao prvo upitao gdje sam bio od jutros. Ispričao mi je da je prije podne došla u kuću vojna ophodnja raspitujući se gdje sam, pa su otišli kada im je rekao da sam rano jutros otišao na položaj bitnice. Otac je prošao pedesetu i izgubio nešto svoje tjelesne težine i svoje dobre volje za pjevanjem i planinarenjem. Bio je još uvijek krupan i jak čovjek, sada s nešto manjim obimom prsa od mog dvostrukoga obima, s obzirom da sam se ja prilično ojačao od kada sam otišao od kuće koncem listopada 1943. U povećoj su dnevnoj sobi sada stajali roditelji gledajući se međusobno i ne znajući što reći. Ja sam počeo polako otvarati svežnjeve i vaditi stvari koje nisam želio ponijeti na put.³

3

U toj općoj tišini morao sam ja prvi progovoriti: "Tata, ja NE ŽELIM s njima. Mogu li se negdje sakriti dok dođu partizani?" - "Sinko moj, Zvonko moj, ovdje se ne možeš nigdje sakriti. Znaš i sam da će te ustaše doći opet tražiti kod nas. Znaš kako prate svaki moj i mamin korak. Oh, znam kako se osjećaš - žao mi je i sramim se što ti ne mogu pomoći niti savjetovati što da uradiš. Pokupit će nas sve ako ne pođeš s njima i nećemo preživjeti. Nećemo moći dočekati dan kada će konačno prestati ova užasna vremena."

"Tata, slušaj me, sutra će ovamo doći Crveni. Ne bojiš li se što će se dogoditi tebi i drugima kada hrvatska vojska napusti Osijek?" Otac, kao da je očekivao moje pitanje, reče: "Ja ne znam kakvi će biti partizani kada dođu ovamo i kakav će biti njihov režim. Sve što ja znam jest: da će to biti kraj rata ovdje i prestanak svih opasnosti koje smo proživljavali u protekle četiri godine. Ti ne znaš kako ih je bilo teško spriječiti da odvedu mamu onako kako su to učinili s njenim roditeljima, bratom i mnogima drugima koji su bili deportirani."

Gledao sam, duboko potresen, u očeve oči pokušavajući shvatiti to što mi je rekao. "Ne razumijem sasvim što si mi rekao, tata, iako mislim da znam što se dogodilo maminim roditeljima, ujaku Pišti i mnogima drugima." - Otac se tužno nasmiješio, pa reče: "Znam, mi nismo nikada s tobom o tome govorili. Bilo bi ti još teže, sinko, da si sve to znao. Sigurno bi tebi, kao vojniku, bilo teško boriti se za SVOJU zemlju u čiju vlast ne možeš vjerovati. Ustaška vlast kao i njemački nacisti ne poznaju i ne čine što je ljudsko pravo i čovječno u ljudskim odnosima."

"Tata, ovo nije trenutak za filozofska razmišljanja ili političku diskusiju. Za pola sata moram se vratiti u zapovjedništvo zdruga, a napustit ćemo Osijek prije nego li padne mrak. Daj da vidimo što bih još trebao ponijeti sa sobom." To je sigurno bio tren u mom životu kada sam nenadano presjekao, brzo i nepovratno, sponu između moga djetinjstva i odraslog čovjeka. Bio je to za mene vrlo težak trenutak, jer sam toga časa spoznao da mi od sada NITKO, niti otac, niti majka, pa niti itko drugi neće biti od pomoći. SAM ću od sada biti odgovoran za sve što odlučim i činim za opstanak na životu. Bilo je to prvi put da sam ocu govorio na taj način i s takvim izražajem. Usudio sam se suprotstaviti ocu čijih sam se pljusaka uvijek plašio, ne toliko zbog boli, već iz straha pred njegovom veličinom. Taj strah od oca, te majčine suze i pokušaji tješnja, još su me više razbjesnili zbog mojih slabosti. U djetinjstvu sam se često mučio mišlju zašto se ne mogu suprotstaviti ocu kao odrastao čovjek. Ovaj put sam to konačno učinio, što je oca očito potreslo, sudeći po izrazu njegova lica.

Otac je u vrlo meke i osjećajne naravi, širokogrudan u ljubavi i suosjećajnosti. Vanjska ljuštura je prečesto bila suprotna njegovoj naravi, što je sigurno proisteklo iz loših i teških iskustava njegova djetinjstva. Otac nije odrastao u okrilju obiteljske topline i roditeljske ljubavi. Kada je sam postao otac vjerojatno je bio nestrpljiv i razdražljiv zbog mojih manjkavosti i neuspjeha u životu. Omogućio mi je djetinjstvo koje je sigurno bilo mnogo sretnije i udobnije nego li je bilo njegovo. Ja sam znao da me mnogo voli. Nije bilo vremena o tome dugo razmišljati. Konačna je odluka bila donošena što je

zahtijevalo sređivanje još nekih sitnica prije nego li se oprostim i krenem na put u neizvjesnu budućnost.

Majka je spremila nešto hrane za zadnju pričuvu u slušaju nestašice. U bijelu bakelitnu kutiju s crvenim križem majka je spremila najnužnije za prvu pomoć. U stvari ta je kutija bila poklon strica Milana, a sada ću njen sadržaj, ne dao Bog, možda koristiti, ali ne za igru. Videći da sam kući donio kašmirski pokrivač majka ga uze i zatraži da ga ponesem sa sobom. "Ti moraš uzeti sa sobom ovu deku. Lagana je i topla - ne znaš hoćeš li je trebati - ponesi je ... možeš kasnije uvijek baciti te stvari." Izbjegavala me je pogledati u oči, ali sam bio siguran da su bile pune suza. Tren odlaska se neumoljivo približio, kada se sjetih da sam ostavio bicikl pred kućom. Izišao sam na prednji izlaz, ali bicikl više nije bio tamo gdje sam ga naslonio na zid. Svatko je tražio sredstvo za odlazak, pa je tako nenadgledani bicikl bio neodoljiva prilika kojom se riješila ozbiljna potreba.

Kada sam se vratio i priopćio tu neugodnost, otac je samo odmahnuo i predao mi četiri mala zlatnika i djedov skupocjeni džepni sat. Ja, zapravo, nisam trebao taj sat, jer sam imao svoj ručni sat kojega sam dobio za položenu maturu 1943. No, shvatio sam da mi otac želi pokloniti nešto što je bila tradicija u obitelji. "Uzmi to, sinko, možda će ti jednom spasiti život. Pazi na djedov sat i neka te uvijek podsjeti na djeda koji je vjerojatno izgubio život u jednom od koncentracijskih logora. Bog dragi zna gdje i kada! On je htio da ga ti dobiješ, jer si mu ti bio jedini unuk."

"Tata, gdje da nosim sve te vrijednosti? Bit će mi ukradene prvom prilikom." - "Mama je skrojila malu vrećicu koju možeš spremati u džep ili nositi oko vrata." Odjednom me je tata privukao k sebi i svojom velikom rukom pokušavao mi objesiti vrećicu oko vrata. Srce mi je udaralo i osjećao sam da bih mogao zaplakati svakog trena misleći na dragoga djeda i jedinoga kojega sam se sjećao. Kako mogu sada napustiti svoje roditelje ...?

"Zvonko, sine moj, pazi na se i čuvaj se kako najbolje znaš i umiješ. Ja nikada nisam bio vojnik. Nikada nisam morao ubiti čovjeka. Bog dragi zna što li te čeka na tvom putu. Tko zna što ćeš morati učiniti da nam se vratiš! Bog te blagoslovio, moj sinko!" Suze su mu bile u očima dok me je snažnim rukama pritisnuo na svoja široka prsa držeći me tako nekoliko trenutaka. Sestra je stajala malo po strani gladeći psa i ne shvaćajući zapravo svu dubinu osjećaja izrečenih s tako malo riječi. Odjednom me otac gurnu od sebe i povede prema vratima, da bi me tamo još jednom zagrljao kao da u meni traži oslonac.

U zagrljaju sam osjetio kako me vrećica tiska na prsima, pa sam podigao glavu i, iz nekog podsvjesnog poriva, poljubio oca u usne, debele i vlažne, znajući kako to on jako voli. Jedva sam se oslobodio iz očeva zagrljaja kad spazih majku od koje sam se u svom uzbuđenju skoro zaboravio oprostiti. Učinila mi se odjednom sitnom i krhkom kako stoji pored oca, a oči su joj bile pune suza. Podigla je ruku do moga čela, te me blagoslovila znakom križa, a zatim me je, nakon što sam se sagnuo do nje, poljubila u čelo i oči. Majka nije ništa govorila dok su joj suze curile niz obraze. Zbogom!

Uzeo sam svežanj s pokrivačem i brzo, kroz prednja vrata, napustio svoj dom. Znao sam da ne mogu ništa drugo učiniti osim vratiti se u bitnicu i s njom krenuti na put, u nadi da će sve poći po dobru. Žurnim sam korakom grabio do zapovjedništva u vojarni na Gajevom trgu gdje me čeka zapovjednik bitnice do 5 sati poslije podne, toga petka 13. travnja 1945.

Dio tečajaca u uniformi « 369 Kroatische Ausbildungsbrigade» iz sobe br. 21 «Jäger Kaserne» u Stockerau prigodom posjeta Beču u travnju 1944.

* * *

² Mnogo godina kasnije saznao sam, da je u Domu zdravlja bila partizanska radio-stanica za koju je znao Dr. Milan Bedenić. U Domu je Dr. Hilda Tompak kao član komunističke partije bila u neposrednoj vezi s partizanima za sve vrijeme rata. Kada sam to slučajno saznao u 1970-tim godinama tada nisam uspio o tome govoriti, a stric Milan je već bio umro.

³ Mnoge predmete kao npr. foto aparat, raznu opremu i knjige više nisam našao po povratku iz zarobljeništva četiri mjeseca kasnije. Više je mojih stvari odnošeno po prvoj ophodnji sljedećeg dana, kada su pretraživali kuću u kojoj je stanovao neprijateljski časnik i ratni zločinac. To je bila prva ophodnja osloboditelja Osijeka u subotu 14. travnja 1945.

* * * * *